

ВПЛИВ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОСТІ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ПРОТИПРАВНУ ПОВЕДІНКУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Досліджено проблеми впливу насильства та жорстокості в засобах масової інформації на протиправну поведінку неповнолітніх. Установлено, що процес криміналізації суспільної свідомості пов'язаний із криміногенною деформациєю ціннісно-нормативної системи суспільства, розмиванням і знівельованням соціально позитивних цінностей, установок, стереотипів поведінки, моральних ідеалів людей. Розглянуто проблему впливу телевізійної інформації на формування особистості неповнолітніх у контексті зростання такого негативного явища, як агресивність.

Ключові слова: насильство, жорстокість, агресивність, протиправна поведінка неповнолітніх, Інтернет, ЗМІ.

Постановка проблеми. Неповнолітні становлять значну й особливу частину населення нашої держави. Молодіжний чинник впливає на спрямованість процесів, що відбуваються в суспільстві, економічне зростання. Кримінальну ситуацію визначають тенденції розвитку підліткової злочинності.

На тлі збільшення зареєстрованих злочинів кількість злочинів, скоєних неповнолітніми останніми роками, має тенденцію до зростання.

Збільшення злочинності в сучасному суспільстві не зводиться лише до поглиблення її кількісних і якісних показників, несприятливих тенденцій її розвитку. Ті невтішні прогнози, які висуюють із цього приводу кримінологи, засновані на розумінні глибинних і не очевидних соціально-психологічних процесів, що спричиняють злочинність, зумовлених нею і незмінно супутніх їй, це насамперед процес криміналізації суспільної свідомості. У громадській думці є цінності та норми кримінального середовища, стереотипи злочинця, зокрема злочинної поведінки, нібито виправданого матеріальними, моральними, соціальними, економічними, політичними й іншими міркуваннями. Коли в суспільстві відбувається процес докорінного перегляду сформованих цінностей, від діяльності засобів масової інформації (далі – ЗМІ) значною мірою залежить формування просоціальної або анти-соціальної спрямованості особистості. З огляду на це, важливого

значення в сучасних умовах набуває проблема поширення інформації, що пропагує жорстокість і насильство.

По телебаченню щогодини демонструють криваві сцени, тому й не дивно, що підлітки починають відтворювати побачене. Зважаючи на це, проблема наукового аналізу демонстрації на екрані сцен насильства і жорстокості, а також можливих заходів з їх запобігання стає дедалі актуальнішою.

Стан дослідження. Питання негативного впливу розважально-ігрового поля дитини на її психіку, правосвідомість і законслухняність тією чи іншою мірою у своїх дослідженнях розглядали Ю. М. Антонян, Б. І. Бараненко, В. І. Василичук, Г. М. Горшенков, В. С. Емінов, В. М. Євдокимов, А. І. Кітов, В. С. Медведєв, О. Р. Ратінов, В. В. Седнев, Л. Б. Філонов, В. О. Черепанов, Ю. В. Чуфаровський та ін. У кримінальній психології та психології оперативно-розшукової діяльності різні аспекти впливу засобів агресивних комп'ютерних ігор на формування правосвідомості громадян висвітлювали у своїх працях вітчизняні вчені, зокрема, В. Г. Андрюсюк, В. П. Казміренко, Л. І. Казміренко, М. В. Костицький, С. Д. Максименко, В. С. Медведєв, О. М. Морозов, Л. І. Мороз, О. Є. Моїсеєва, І. М. Охріменко, В. В. Рибалко, В. М. Синьов, С. І. Яковенко та ін. Проблему впливу ЗМІ на свідомість узагалі та протиправну поведінку неповнолітніх вивчали такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: В. С. Батиргарєєва, Р. Берон, О. В. Волянська, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. Г. Гончаренко, О. В. Гордякова, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, О. Ю. Дроздов, С. Н. Еніклопов, Д. Майерс, О. Р. Михайленко, М. М. Назаров, В. В. Пушкарь, Д. Річардсон, М. О. Семчик, Д. Н. Срібняк, К. А. Тарасов, А. П. Тузов, І. К. Туркевич, В. І. Шакун та ін.

Мета статті – дослідити проблеми впливу насильства та жорстокості в ЗМІ на протиправну поведінку неповнолітніх.

Виклад основних положень. Питання регулювання Інтернету як найперспективнішого і такого, якому довіряють підлітки ЗМІ, що конкурує за низкою параметрів із телебаченням, є дуже актуальним. Нині користувачі, які мають доступ до Мережі, можуть дивитися на екранах своїх комп'ютерів ефірні телепередачі майже всіх основних каналів. Телебачення кардинально змінюється. Відбувається поєднання телебачення з Інтернетом, збільшується охоплення населення новими технологіями, можливості яких розширюються, і вплив яких у XXI ст. зростає. Техносфера стала чинником, зовнішнім стосовно людини, вона за своєю значущістю не поступається природним явищам, і людина повинна також пристосовуватися до неї.

Унікальні можливості, які дає Інтернет, максимально інформативні; оперативність передачі інформації, оперативне реагування на зміну кон'юнктури та нові тенденції, доступність і відносна дешевизна отримання інформації, і загальність інформаційного ресурсу – ці переваги дедалі активніше використовують нині. Інтернет став потужною компонентою індустрії розваг, комунікації й освіти.

Інтернет проник в усі сфери життя суспільства. Перевага мережі Інтернет у тому, що зв'язок користувача з обраним сайтом є двостороннім, це дає змогу організувати в Мережі обмін думками в режимі реального часу. Інтернет – це сукупність взаємодіючих загальнодоступних автоматизованих інформаційних систем, пов'язаних єдиною телекомунікаційною мережею, що є засобом масової комунікації.

В. Ромек стверджує, що неабияку роль у механізмах навчання на моделях у людському суспільстві відіграють ЗМІ – телебачення, радіо, Інтернет і шоу-бізнес. Механізми копіювання широко використовуються з рекламною та комерційною метою. Так, А. Бандура підрахував, що протягом тижня з екрана телевізора можна спостерігати до 70000 агресивних дій порівняно з 1200 добрими й альтруїстичними вчинками [1]. Отже, телебачення за своєю природою і соціальними функціями має величезні можливості впливу на соціалізацію дітей дошкільного віку. Досліджуючи цю проблему, Г. Апостолова, посилаючись на результати досліджень зарубіжних учених В. Гьобеля, М. Гльокнера, стверджує, що дітей, які регулярно «споживають» продукцію ЗМІ, відрізняє те, що вони:

- міркують швидкими та готовими асоціаціями;
- ставлять поверхневі запитання, але відповідь їх не дуже цікавить;
- дають поверхневі та стереотипні відповіді на запитання дорослих;
- їм характерна неглибока зацікавленість певними предметами;
- не відчувають дистанції у спілкуванні з людьми і водночас не вміють реалізувати реальні особистісні контакти;
- не здатні відповідати спокійним поглядом;
- почуття їх примітивні, а поведінка має тенденцію до безремонності [2, с. 2].

Посилаючись на аналіз наукових джерел із питань впливу ЗМІ (зокрема телебачення та комп'ютерних технологій на дітей дошкільного віку) Г. Апостолова виокремила такі аспекти їхніх особистісних якостей:

- залишається примітивною мова як засіб самовираження;
- знижується здатність виокремлювати головний зміст із прочитаного тексту;

- виникають стандартні зорові образи й асоціації, тому складно спрямувати дитину до створення власних уявлень під час усного спілкування;

- дитина майже не читає, їй подобається розглядати малюнки (комікси);

- не відбувається активна переробка того, що дитина бачить, чує або читає, звідси затримується розвиток здатності до зосередження й уважного спостереження, творчого пошуку, цілеспрямованої діяльності;

- підвищується схильність до уживання алкоголю, токсикоманії, наркоманії, оскільки дитина привчається отримувати лише враження та відчуття задоволення;

- порушується розвиток волі, бо дитина перед екраном неспроможна діяти активно-наслідково, як це має бути в цьому віці, натомість відбувається агресивний і неупорядкований вибух накопиченої та невтраченої активності [2, с. 2].

Комп'ютерні технології спричинили специфічну субкультуру – так званий кіберпанк, що формує специфічний світогляд, який через своє штучне походження дає змогу доволі легко керувати дитиною. Нове покоління комп'ютерів віртуозно створює комп'ютерну віртуальну реальність, маніпулює свідомістю й поведінкою дитини [3, с. 8].

Комп'ютер наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. став для дітей найулюбленішою іграшкою, порадиником, навіть другом. У Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» зазначається, що комп'ютер є своєрідним «інтелектуальним знаряддям», яке дає змогу людині вийти на новий інформаційний рівень. Його можна розглядати як сучасний засіб діяльності дітей дошкільного віку [4, с.11]. Інтернет, комп'ютерні й телевізійні ігри захоплюють увагу дітей, приваблюють їх динамічними сюжетами, дають змогу пережити гострі відчуття. Дедалі більше дітей просиджують за комп'ютерним і телевізійним екранами, які дуже часто негативно впливають на них, спричинюючи певні зміни в їхній свідомості, у взаєминах з оточенням та поглядах загалом [3].

У процесі засвоєння й використання комп'ютера в психіці дітей дошкільного віку виникає низка і позитивних, і негативних змін [5, с. 41]. Науковець О. Белінська наголошує на очевидності й науковому підтвердженні наслідків інформатизації нашого життя. Серед них найсуттєвішими для дітей дошкільного віку є адинамія, порушення спілкування, формалізація знань.

Окрім цих загальних наслідків, є й специфічний. Як зазначається в дослідженнях інформаційно-психологічної безпеки, за умови

доступу в глобальну комп'ютерну мережу Інтернет у користувачів подекуди виникає так званий синдром інтернет-залежності, що виражається насамперед в абсолютній «поглиненості» інформаційним, комунікативним, ігровим видами діяльності в мережі Інтернет [6, с. 27].

Психологи (К. Янг та Ф. Сарасота) у 2001 році заявили, що діти дошкільного віку насамперед підпадають під вплив інтернет-залежності. Передусім насторожує те, що кількість користувачів цього віку невпинно зростає [7, с. 19]. З огляду на дослідження К. Янг, В. Бондаровської та Н. Пов'якель, можна виокремили такі ознаки інтернет-залежності:

- ейфорія (піднесений стан) від перебування в Інтернеті;
- відмова від харчування та сну заради розваг у Інтернеті;
- багатогодинне користування Інтернетом;
- погіршення пам'яті й уваги;
- нехтування інтересами рідних, близьких і друзів заради перебування в Інтернеті;
- роздратованість від того, що хтось або щось не дає змоги користуватись Інтернетом [3].

В. Бондаровська та Н. Пов'якель, спираючись на дослідження Дж. Вейценбаума, стверджують, що «комп'ютерні технології спотворили життєвий простір дитини». З цього приводу автори висловлюються доволі переконливо й різко: «Можливо, найбільший ефект впливу телебачення у світі – це майже цілковите «отупіння» значної частини населення світу, особливо дітей» [3, с. 5–7]. Учені стверджують, що сучасна дитина є рабом двох екранів – телевізійного й комп'ютерного. Дитина отримує знання про світ з телевізійного екрану, а відповіді на всі можливі запитання – з комп'ютерного екрану [3, с. 5–7].

Поширення комп'ютерних технологій звичайно має позитивні аспекти: дистанційна освіта, можливість спілкування на значних відстанях, доступ до інформації тощо. Проте потрібно пам'ятати і про негативні наслідки: вільний доступ до «недитячих» фільмів, які пропагують культ насильства, жорстокості, нетерпимість, порнографію тощо.

Оцінюючи соціальне становище сучасних дітей, зауважимо, що традиційні інститути соціалізації (сім'я, дошкільний заклад) істотно послабили свої позиції, а їхні функції перейняли ЗМІ. Якщо взяти до уваги психосоціальну систему «соціум – особистість», то під впливом ЗМІ вона видозмінилась у своїй структурі й набула такого вигляду: «соціум – мас-медіа – особистість». Ми погоджуємося з думкою О. Петрунько, яка вказує, що «процес соціалізації відбувається як медіасоціалізація» [8, с. 6].

ЗМІ як один із основних чинників соціалізації в житті дітей, повнює чи навіть конкурує з іншими традиційнішими чинниками такими, як родина, дошкільна установа, товариство однолітків, дитяча субкультура.

Потрібно вважати «успішною» таку соціалізацію, яка дає змогу дитині адаптуватися до умов суспільства, в якому вона проживає, через вивчення соціально визнаних моделей поведінки. Адже в процесі соціалізації дитина пізнає свою культуру й долучається до її цінностей, вірувань, отримує уявлення про її ставлення до себе самої та до «інших» культур.

Зауважимо, що насильство та жорстокість у ЗМІ (Інтернеті) стає чинником, який обумовлює поведінку громадян. Про це свідчать дані численних вітчизняних і зарубіжних досліджень.

Насильницькі злочини проти особистості становлять найстійкішу частину злочинності проти особи, зазвичай вони вчиняються в межах неформального міжособистісного спілкування для вирішення індивідуальних емоційно значущих проблем у сфері побуту і дозвілля.

Переважно засвоєння насильницьких установок, готовність учиняти насильницькі дії є результатом впливу одночасно різних джерел. Аналіз кримінологічної літератури свідчить про відсутність єдиної думки стосовно впливу соціальних і біологічних чинників на агресивну поведінку підлітка.

А. І. Долгова найважливішою детермінантою кримінальної поведінки неповнолітніх вважає несприятливе соціальне середовище [9, с. 45].

Однією із основних проблем вивчення особистості неповнолітнього злочинця є проблема співвідношення соціального та біологічного. Вона має принципове теоретичне і практичне значення. Від її вирішення залежить визначення головних шляхів формування способів впливу на особистість загалом. Корені злочинної поведінки неповнолітніх і здебільшого дорослих злочинців, – зауважує І. І. Карпець, – потрібно шукати на початку життєвого шляху, там, де розпочиналося формування особистості [10, с. 17].

І. А. Кудрявцев вважає, що під час учинення кожного умисного діяння спершу виникає мотивація, згодом злочин планується та скоюється. Основними системоутворювальними елементами є:

- по-перше, властивості особистості суб'єкта майбутнього злочину (вони детермінують усі ланки механізму);
- по-друге, зовнішнє середовище, тобто фізичні й найперше соціальні умови життя.

Останні визначають і особистість, формують її протягом усього життя. Злочин спричиняє певний результат, до якого суб'єкт прагне, й інший результат, до якого він не прагне, але може отримати.

Водночас мотивація злочину поділяється на три елементи:

- 1) потреба;
- 2) наявні можливості задоволення потреби;
- 3) система ціннісних орієнтацій особистості.

Треба зауважити, що в сучасних кризових умовах суттєво спотворені всі ці складові. Деформація розпочинається з потреб. Вони завищені і в громадській, і в індивідуальній свідомості. Причому це стосується не тільки заможних людей. Завищення потреб впливає і на недостатньо забезпечені верстви, оскільки рівень життя заможного населення недосяжний для більшості, створює певний суспільний еталон, який підтримується ЗМІ [11, с. 32].

Ціннісні орієнтації особистості залежно від їх змісту можуть гальмувати, або, навпаки, сприяти розвитку злочинної мотивації. На жаль, ціннісні орієнтації нині теж спотворені. Внаслідок частого показу на телебаченні насильницьких дій у певної частини аудиторії можлива реакція вимушеного звикання до злочинності як невід'ємного атрибуту життя. Копіювання поведінки правопорушників для підлітка є один із способів самореалізації.

Це формує неадекватне відображення в масовій свідомості суспільної небезпеки злочинів і обумовлює її зростання.

Важливу роль відіграють і чинники, які визначаються соціальним статусом особистості. Інформація сприймається не абстрактним індивідом, а представником певного класу, групи. Тому специфіка впливу ЗМІ на формування ціннісних орієнтацій полягає в тому, що підліток засвоює норми, цінності своєї соціальної групи, формує установки та розглядає будь-яку інформацію крізь призму цих цінностей і орієнтацій. Будучи опосередкованою свідомістю особистості, потреба виражається в інформаційному інтересі, тобто в суб'єктивних схильностях, бажаннях, а також у мотивах звернення до інформації й її вибору. Під час сприйняття повідомлення реципієнти зазвичай ігнорують цінності, які займають невисокі позиції в їхніх особистісних ціннісних системах. Процес виявлення ціннісної структури змісту повідомлення та зіставлення її з системою цінностей реципієнта впливає не тільки на адекватність сприйняття цього повідомлення, але і на систему ціннісних орієнтацій особистості (її зміна, закріплення або формування). Знаючи в загальних рисах систему ціннісних орієнтацій певних груп і проаналізувавши ціннісні структури різних повідомлень, можна прогнозувати значущість цих повідомлень, адекватність їх сприйняття

різними групами реципієнтів, а, можливо, і цілеспрямовано впливати на ціннісні орієнтації, тобто здійснювати ціннісну регуляцію поведінки за допомогою ЗМІ.

Перегляд телепередач, теле- і відеофільмів – найпоширеніша форма дозвілля серед неповнолітніх. За даними Н. Д. Туза, 25% респондентів віддають перевагу проводити вільний час біля «блакитного екрана» [12, с. 98]. Результати соціально-психологічних досліджень вітчизняних (О. Ю. Дроздов) і зарубіжних авторів (Н. Джонсон, Т. Дженіфер, А. Х'юстон) свідчать, що в середньостатистичній сім'ї телевізор працює до семи годин на добу: на кожного члена сім'ї в середньому припадає по 4 години. В результаті до завершення середньої школи дитина переглядає приблизно 8 тисяч сцен із убивствами і 100 тисяч інших дій із застосуванням насильства [13].

Висновки. Процес криміналізації суспільної свідомості пов'язаний із криміногенною деформацією ціннісно-нормативної системи суспільства, розмиванням і знівельованням соціально позитивних цінностей, установок, стереотипів поведінки, моральних ідеалів людей. Він супроводжується поширенням серед законослухняних верств населення антигромадських поглядів, уявлень і установок, що виправдовують, заохочують або відкрито провокують порушення кримінально-правових заборон.

Проблема впливу телевізійної інформації на формування особистості неповнолітніх набуває неабиякої актуальності, насамперед у контексті зростання такого негативного явища, як агресивність. Остання, як показали спеціальні дослідження, корелює з кількістю спостережуваних підлітком сцен насильства та жорстокості.

1. Бандура А. Інтернет ресурс – код доступу. URL: <https://books.google.com.ua/>

2. Апостолова Г. В. Про наслідки використання електронної техніки для розвитку здібностей дитини. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 9–10. С. 1–3.

3. Бондаровська В. М., Пов'якель Н. І. Людина у світі інформаційно-комунікаційних технологій. *Психолог*. 2005. № 25 (169). С. 5–9.

4. Кононко О. Л. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. 2-ге вид., випр. К.: Світоч, 2008. 430 с.

5. Беспалов П. В. Компьютерная компетентность в контексте личностно ориентированного обучения. *Педагогика*. 2003. № 4. С. 41–45.

6. Белінська О. Дитина і комп'ютер. *Психолог*. 2006. № 46 (238). С. 27–29.

7. Sarasota F. I. Professional Resource Press / professional Resource Exchange. 2001. P. 19–31.

8. Петрунько О. Сучасна дитина в медіапросторі. *Педагогічна газета*. 2009. № 7. С. 6.
9. Долгова А. И. Учебник для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. 784 с.
10. Карпец И. И. Преступность: иллюзии, реальность. М., 1992. С. 17.
11. Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Криминология: учебник. М.: Юристъ, 1997. 512 с.
12. Туз Н. Д. Соціально-психологічні детермінанти формування особистості неповнолітнього злочинця (кримінологічний аспект)»: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 19 с.
13. Jenifer T. Beyond blame and panic Institutional strategies for preventing and controlling adolescent violence. N.Y., 1998. P. 22–24; Майерс Д. Социальная психология. СПб., 1997. С. 347.

Kovalchuk V. P. The impact of violence and cruelty in the mass media on the unlawful behaviour of minors

The article deals with the problems of the impact of violence and cruelty in the mass media on the unlawful behaviour of minors. The process of criminalization of social consciousness is connected with the criminogenic deformation of valuable and normative systems of the society, the dilution and the devaluation of positive social values, attitudes, and stereotypes of behaviour, moral ideals of people. Among law-abiding sections of the population it is accompanied by the wide spread of antisocial views, attitudes and beliefs that justify, encourage or openly provoke the violation of criminal and legal prohibitions. Television by its nature and social functions has huge opportunities of impact on the socialization of children of preschool age.

The analysis of the scientific literature showed that in case of access to the global computer network Internet, users sometimes acquire the so-called syndrome, Internet addiction, which is primarily expressed in absolute «absorption» with information, communicative, playing kinds of activities concerning the Internet.

The media as one of the main factors of the socialization in children's lives complements or competes with other more traditional factors, such as family, preschool establishment, society of coevals, children's subculture. The problem of the influence of the television information on forming the juvenile personality acquires a special urgency and, first of all, in the context of the increase of such phenomenon as aggression.

The latter, as special investigations prove, positively correlates with the number of scenes of violence and cruelty observed by a teenager. Violence in the media has been increasing and reaching proportions that are dangerous. Television plays a dominant role in the lives of young people around the world and its impact on the development of aggressive behaviour, paving the way for a stronger debate between politicians, producers, teachers and parents.

Key words: *violence, cruelty, aggression, unlawful behaviour of minors, Internet, mass media.*

Стаття надійшла 15 лютого 2018 р.